

Freski w cerkwi św. Gabriela Monasteru Narodzenia NMP w Zwierkach: próba systematyki

Frescoes in the Church of St. Gabriel adjoining to the Monastery of Nativity of the Blessed Virgin Mary in Zwierki: an attempt at systematics

Tomasz Musiuk

Wydział Architektury, Politechnika Białostocka, Polska

 0009-0003-4012-9028 musiuik.tomasz@gmail.com

Abstract: Frescoes in Orthodox churches are indispensable element that has accompanied the Orthodox for many years. The first iconographic representations appeared in the early centuries of Christianity. Over time, after the legalization of the religion, Byzantine iconography began to gradually develop. It was from these regions, thanks to the mission of Saints Cyril and Methodius, and ultimately after the baptism of Rus', that it reached the Slavic lands and today's Podlasie region. Near Białystok, there is the Monastery of the Nativity of the Blessed Virgin Mary in Zwierki, which is one of the relatively young monastic communities in Poland. This place serves as a pilgrimage destination as well as a sanctuary for the relics of St. Martyr Gabriel of Zabłudów. The main church of the monastery, dedicated to the local saint, has a unique and incredibly rich iconographic scheme of frescoes. These frescoes refer to the life of the saint and depict many contemporary saints, as well as scenes from the life of the Patroness of the monastery. The style itself refers to the old-Russian style, allowing us to feel the spirit of ancient temples. This work describes and systematizes the frescoes of the temple in detail to deepen their understanding and examination, as well as to catalog them for future use in scientific research.

Streszczenie: Freski w prawosławnej świątyni to nieodzowny element towarzyszący prawosławnym od wielu lat. Pierwsze przedstawienia ikonograficzne pojawiły się już w pierwszych wiekach chrześcijaństwa. Z czasem, po legalizacji religii, ikonograficzne malarstwo bizantyjskie zaczęło się stopniowo rozwijać i to właśnie z tych terenów dzięki misji św. Cyryla i Metodego, a ostatecznie po chrzcie Rusi, dotarło na ziemię słowiańskie i dzisiejszego Podlasia. Niedaleko Białegostoku znajduje się klasztor Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Zwierkach, który jest jedną z stosunkowo młodych wspólnot zakonnych w Polsce. Miejsce to stanowi centrum pielgrzymkowe jak i sanktuarium dla relikwii św. męcz. Gabriela Zabłudowskiego. Główna cerkiew klasztoru, pod wezwaniem lokalnego świętego, posiada unikalny i niezwykle bogaty schemat ikonograficzny fresków, które m. in. nawiązują do życia świętego, a także przedstawia wielu współczesnych świętych, a także sceny z życia Patronki klasztoru. Sama stylistyka nawiązuje do stylu staro-ruskiego, przez co możemy poczuć ducha starodawnych świątyń. Niniejsza praca w szczególny sposób opisuje i usystematyzuje freski świątyni w celu głębszego ich zrozumienia i zbadania, a także skatalogowania, aby w przyszłości mogła służyć w badaniach naukowych.

Keywords: frescoes, iconographic scheme, Zwierki, Monastery of the Nativity of the Blessed Virgin Mary in Zwierki

Słowa kluczowe: freski, program ikonograficzny, Zwierki, klasztor Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Zwierkach

Cite this article: Musiuk, T., (2024). Freski w cerkwi św. Gabriela Monasteru Narodzenia NMP w Zwierkach: próba systematyki. *Elpis*, 26: 139-147.

Cytowanie: <https://doi.org/10.15290/elpis.2024.26.11>

Licencja: Copyright (c) 2024 Tomasz Musiuk
Licence:

Wstęp

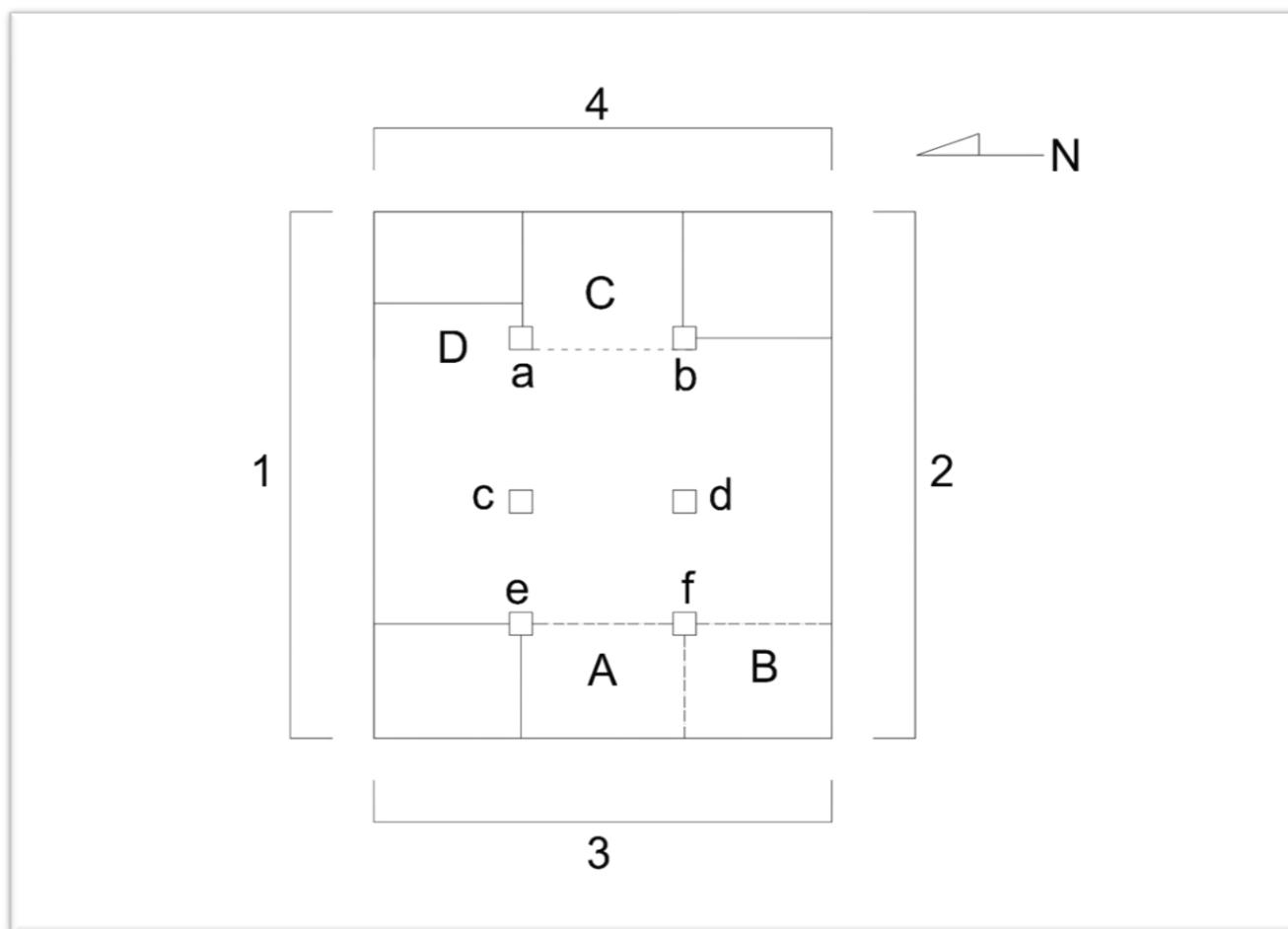
Klasztor Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Zwierkach jest jednym z monasterów Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w Polsce, w obrębie diecezji Białostocko-Gdańskiej. Znajduje się niedaleko Białegostoku. Główna świątynia monasteru pw. męcz. Gabriela Zabłudowskiego pokryta jest freskami reprezentującymi bogaty schemat ikonograficzny. Celem niniejszej pracy jest zbadanie i skatalogowanie fresków zwierkowskiej świątyni.

Przed omówieniem problematyki chcielibyśmy przybliżyć krótki zarys historii klasztoru. Monaster w Zwierkach jest kontynuatorem tradycji klasztoru w Krasnymstoku (dziś Różanystok). Zwierkowski klasztor założyły dwie nowicjuszeki, dziś Ihumennia i przełożona Anastazja (Anna Charkiewicz) oraz mniszka Atanazja (Anna Dziemiach). W 1993 roku otwarto Prawosławny Żeński Dom zakonny Narodzenia Przenajświętszej Bogurodzicy w Białymstoku, który to szybko przeinaczył się w monaster. Początkowo wspólnota funkcjonowała

przy parafii św. Proroka Eliasza w Białystok – Dojlidach, w 2008 roku przeniósł się on ostatecznie do Zwierek, gdzie funkcjonuje do dziś. (Klasztor Żeński Narodzenia N.M.P. w Zwierkach, [online] <http://orthodox.bialystok.pl/monastery/>, [29.05.2024]).

Budowę cerkwi św. Gabriela rozpoczęto 28.04.1996 roku wraz z położeniem kamienia węgielnego przez dzisiejszego metropolitę warszawskiego i całej Polski Sawę. Pierwsza liturgia odprawiona tam została w dniu pamięci męczennika Gabriela (3.05) w 2003 roku. Prace nad freskami rozpoczęto w listopadzie 2006 roku i trwały one do października 2011 roku. Budowę cerkwi zwieńczono jej wyświęceniem w dniu 20.10.2012 r., czyli święta Krasnostockiej Ikony Matki Bożej. Freski świątyni wykonywane były przez zespół moskiewskich ikonografów pod kierownictwem Władimira Szczebinina. Freski świątyni w swoim wyglądzie, użytych ornamentach i kolorystyce inspirowane są staro-ruskimi freskami z cerkwi św. Jerzego Zwycięzcy z Starej Ładogi (Klasztor Żeński Narodzenia N.M.P. w Zwierkach. [online] <http://orthodox.bialystok.pl/monastery/>, [29.05.2024]). W celu ułatwienia orientacji w cerkwi opisów poszczególnych ścian, kolumn będą odznaczone zgodnie z poniższym szkicem¹.

Rys. 1. Schemat 1., opracowanie własne.

Przedsionek

Opis schematu ikonograficznego należałoby rozpocząć tak jak sami możemy tego doświadczyć. Wchodząc do świątyni znajdujemy się najpierw w przedsionku, który podzielony został na dwie części. Pierwsza, główna część (na szkicu: A) na ścianie wschodniej, która pierwsza ukazuje się naszym oczom, posiada otwór zwieńczony łukiem prowadzącą do nawy świątyni. Nad nim widnieje wizerunek Chrystusa Emanuela, po jego lewej stronie archanioł Michał prowadzi męczennika Gabriela Zabłudowskiego, po przeciwnej stronie archanioł Gabriel prowadzi męczennika Artemiusza z Werkoły. Pod Chrystusem widnieje werset z księgi Izajasza: *Ізъкъ ѿт҃роцѣ роди́ца на́мъ, сѣ́хъ, ѿ да́деца на́мъ, ѿг҃оу же на́чальство бѣ́сть на ра́мѣхъ ѿг҃оу:*

¹ Niniejszy szkic ma charakter jedynie podglądowy, nie należy się nim sugerować w kontekście wymiarów i odległości poszczególnych elementów budowli.

і напри́цаєтсѧ нѣмѧ с҃гвѡ: велїка собѣта ѿг҃лаз (Kniga proroka Isaii 9). Pod sceną znajdują się ornamenty z motywami geometrycznymi, a poniżej nich z motywem marmuru. W ścianie zachodniej znajdują się główne drzwi do świątyni. Nad nimi widnieje mandylion Jezusa Chrystusa. Po jego lewej stronie stoi św. równ. ap. Metody a między nim a Chrystusem widnieje fragment modlitwy czytanej pod koniec pierwszej godziny kanonicznej: Хр҃те свѣте ѿстѣпный, прорекъщій и ѡбещавшій всакого челоуѣка градъщаго въ міръ, (*Chasoslov. Chas pervyj*). Po drugiej stronie stoi zwrócony ku Zbawicielowi św. równ. ap. Metody. Między nim a Chrystusem widnieje kontynuacja wspomnianej wyżej modlitwy: да знаменаетсѧ на насъ свѣтъ лица твоегѡ, да въ немъ ѡзримъ свѣтъ непретѣпный (*Chasoslov. Chas pervyj*). Poniżej przedstawionej sceny znajdziemy ornamenty z geometrycznymi motywami, pod nimi zaś imitacje marmuru. W ścianie północnej znajduje się wejście na emporę, chór, a także okienko cerkiewnego jaszczyku. Nad nimi widzimy Bogurodzicę stojącą w mieście, otoczoną klęczącymi kobietami. U góry sceny widnieją fragmenty ikosu dziesiątego z akatysty do Przenajświętszej Bogarodzicy, po lewej stronie: Ст҃енѧ с҃и дѣламъ еце дѣо, и вѣдѣмъ къ тебѣ прихотѣющымы (*Kanonnik. Akafist Prechistoј Vladychice nasheј Bogorodice*), po prawej: ꙗко нѣсе и земли творецъ ѡутро́н тѧ прѣчѹда, вселика во ѡтро́бе твоѣй (*Kanonnik. Akafist Prechistoј Vladychice nasheј Bogorodice*). Pod sceną tak jak w innych fragmentach przedsionka, znajdują się ornamenty z motywami geometrycznymi, a pod nimi imitacja marmuru. Należy w tym miejscu wspomnieć o ikonografii klatki schodowej prowadzącej na emporę. Dolne partie pokryte są malowidłami ukazującymi firany z wzorami, nad nimi ornament roślinny oraz gołębie z gałązką w okręgach. Centralnie nad wejściem (od strony klatki schodowej) widnieje wizerunek Jana Klimaka, którego otaczają Serafy. Przy drugim spoczniku (schody posiadają dwa) namalowano krzyż ósmioramienny z włócznią i gąbką. Na suficie klatki schodowej ujrzymy krzyż grecki w okręgu. Zachodnia ściana prowadzi do bocznego przedsionka. Nad łukiem do niego prowadzącym widzimy scenę ukazującą pośród gór Bogurodzicę z dzieciątkiem siedzącym pośrodku. Po obu stronach stoja mężczyźni, mnisi. Nad nimi widnieje fragment ósmego kondakionu akatysty do Przenajświętszej Bogarodzicy, po lewej stronie: Странное ржѣтво видѣвши, ѡстраннимся міра, ѡумъ на несл̄я преложши (*Kanonnik. Akafist Prechistoј Vladychice nasheј Bogorodice*), po prawej stronie: с҃гвѡ ко ра́ди высокіѥ б҃га, на землѣ іависѧ смірненныи члѣвкьз, хотѧи привлеци къ высотѣ (*Kanonnik. Akafist Prechistoј Vladychice nasheј Bogorodice*). Sklepienie przedsionka głównego składa się z przedstawieniem w centrum tronu z ewangelią otoczonego tekstem jednej ze stychir na „Panie wołam” tonu szóstego: Окрестъ прѣтола вѣхъ цр҃къ, пришево ликующе ѿг҃льстїи вси чинове, насъ сохранийте (*Oktoih, glasy 5-8*). W każdym narożniku sufitu znajdują się aniołowie trapiący w rogi.

Boczny przedsionek skupiony jest na scenach pasyjnych, ułożonych chronologicznie. Nawiązuje to do starych i greckich tradycji, gdzie spowiedź odbywała się w tzw. spowiednicy (Spowiednica [hasło] w Przyczyna, W., Czarnecka, K., Ławreszuk, M. (red.), 2022), która znajdowała się w bocznym przedsionku. Ściana wschodnia przedstawia sąd Piłata nad Chrystusem. Ściana północna przedstawia sceny wyparcia się Piotra Chrystusa oraz piejącego koguta. Pod scenami wymienionych ścian znajdują się łuki z przejściem, w kolejności, do nawy głównej i przedsionka głównego, towarzyszą im ornamenty geometryczne. Ściana zachodnia ukazuje Zbawiciela w drodze na Golgotę, krzyż niesie Szymon Cyrenejczyk, a południowa Ukrzyżowanie. Całe pomieszczenie przy posadzce posiada imitacje marmuru, zaś zwieńczona jest imitacją gzymsu. Sufit przedsionka posiada w centrum Krzyż Pański na Golgocie z towarzyszącymi dwoma aniołami, ten po lewej trzyma włócznię, po prawej gąbkę.

Nawa główna i prezbiterium

Po wyjściu z przedsionka wchodzimy do przestronnej nawy głównej którą niepozornie dzielą na trzy części filary (patrz schemat 1). Od prostokątnie zamkniętego prezbiterium nawę oddziela bogaty w ikonostas. Ściana północna nawy (na schemacie 1 nr. 1) podzielona została na cztery przęsła, a ich dekoracja ikonograficzna na sześć poziomów², między przęslami znajdują się filary³. Pierwsze przęsło, które znajduje się na emporze zwieńczone jest półkolem⁴ z wizerunkiem proroka Micheasza, pod nim widnieją z lewej prorok Elias i z prawej św. Hiob. Przedzieleni oni są oknami, między którymi widnieje namalowana kolumna. Pod świętymi jest pas ornamentów roślinnych a pod nim scena wjazdu Jezusa do Jerozolimy. Pod nią widzimy kolejny pas ornamentów. Idąc w stronę wschodnią znajduje się filar z następującą strukturą: imitacja głowicy kolumny, ap. Archip, mec. Adrian, ornament roślinny, św. biskup kaukaski Ignacy Branczaninow.

² Z wyjątkiem części znajdującej się na emporze oraz nad ryznicą.

³ Przesła opisywane będą od zachodu do wschodu oraz od góry do dołu.

⁴ Tak jak każde kolejne przeszło.

Drugie przeszło posiada następujący schemat: prorok Jeremiasz, ukazanie się arch. Michała Jozuem (obok dwa okna przedzielone ornamentem roślinnym), ornament roślinny, Przemienienie Pańskie, przypowieść o Synu marnotrawnym, pod sceną po prawej stronie przeszła znajdują się drzwi obwiedzione ornamentem, po lewej męcz. Elżbieta w okręgu, pod wizerunkiem ornament roślinno-geometryczny, pod imitacją firan z wzorami. Kolejny filar posiada następujący schemat: imitacja głowicy kolumny, ap. Tytus, męcz. Natalia, ornament roślinny, hieromęcz. Euzebiusz, ornament roślinny, słupnik Alipiusz, św. Sergiusz z Radoneża, motyw firany. Kolejne przeszło posiada następujący schemat: prorok Naum, Namaszczenie króla Dawida (obok trzy okna przedzielone roślinnymi ornamentami), ornament roślinny, Zmartwychwstanie – wyprowadzenie Adama i Ewy oraz innych sprawiedliwych z otchłanni, przypowieść o dziesięciu pannach, cztery okręgi z świętymi⁵: św. mnich Sylwan, św. mnich męcz. Atanazy Brzeski, hieromęcz. Jarosław Sawicki, hieromęcz. Maksym Gorlicki; pod świętymi znajdują się imitacje firan. Kolejny filar posiada następujący schemat: ap. Sylwan, męcz. Bonifacy, ornament roślinny, św. Filip Moskiewski, ornament roślinny, imitacja zasłony (związane z częścią przeznaczoną na relikwie patrona świątyni), świętobliwy Pafnucy Pieczerski, imitacja zasłony. Kolejne przeszło od dołu ograniczone jest ryznicą oraz częściowo przestrzenią na relikwie męcz. Gabriela. Posiada ono następujący schemat: prorok Ezekiel, prorok Daniel i Lwy (obok trzy okna przedzielone ornamentami roślinnymi oraz namalowanym świecznikiem), ornament roślinny, Zmartwychwstanie – pojawienie się Anioła dla niewiast niosących wonności oraz ukazanie się Chrystusa Marii Magdalenie.

Wraz z ścianą północną od wschodu sąsiaduje relikwiarz św. męcz. Gabriela (schemat nr. 1, D). Wydzielona przestrzeń również posiada własny schemat ikonograficzny nawiązujący do życia męczennika Gabriela. Św. Gabriel urodził się w marcu 1684 roku w Zwierkach jako syn Piotra i Nastazji Gowdelów, ochrzczony został w pobliskim klasztorze Zabłudowskim. Wydarzenia te ukazują freski wschodniej ściany, na środku, bezpośrednio za relikwiarzem znajduje się fresk męczennika Gabriela, po jego lewej stronie widzimy scenę narodzenia, a po prawej chrztu. Młodzieniec Gabriel w wieku 6 lat został zamęczony, przez przybicie do krzyża oraz liczne przekucia boku w celu upuszczania krwi. Scena męczeństwa ukazana została na północnej ścianie. Po śmierci męczennika, jego ciało mordercy porzucili w lesie, jednak zostało ono odnalezione po paru dniach przez rodzinę i mieszkańców. To wydarzenie ukazane zostało na południowej ścianie. Nad wszystkimi scenami widnieje imitacja zasłony, pod zaś imitacja firany (Charkiewicz, 2014, s. 49-53).

Ściana południowa jest odbiciem lustrzanym ściany północnej, posiada identyczny schemat z innymi przedstawieniami ikonograficznymi. Pierwsze przeszło⁶ znajduje się nad emporą i posiada następujący schemat: prorok Aggeusz, pod nim z lewej prorok Ozeasz, z prawej św. Starzec Symeon, pomiędzy nimi znajdują się dwa okna przedzielone imitacją kolumny; pod nimi widzimy scenę wskrzeszenia Łazarza, pod ornament geometryczny z imitacją kamienia poniżej. Filar dzielący przeszła posiada następujący schemat: imitacja głowicy, ap. Arystarch, męcz. Tryfon, ornament roślinny, św. Teofan Wyszeński, ornament. Kolejne przeszło ma następujący schemat: Prorok Sofoniasz, scena Eliasza jadącego na ognistym rydwanie (obok dwa okna przedzielone roślinnym ornamentem), ornament roślinny, chrzest Pański, scena spotkania Jezusa z Samarytanką, pod sceną po lewej stronie przeszła znajdują się drzwi obwiedzione ornamentem, po prawej św. patriarcha Tichon Moskiewski w okręgu, pod wizerunkiem ornament roślinno-geometryczny, pod imitacją firan z wzorami. Kolejny filar dzielący przeszła posiada następujący schemat: imitacja głowicy, ap. Syłas, męcz. Tatiana, ornament, św. Pankracy, słupnik Nikita, św. Serafim z Sarowa, motyw firany. Kolejne przeszło posiada następujący schemat: prorok Izajasz, scenę trzech młodzieńców w piecu babilońskim (obok trzy okna przedzielone roślinnymi ornamentami), scenę Bożego narodzenia, scenę rozmnożenia pięciu chlebów i dwóch ryb, cztery okręgi ze świętymi (od lewej do prawej): św. Łukasz Krymski, św. Joazaf Biełgorodzki, św. Nektariusz z Eginy, św. Ignacy Jableczyński; poniżej ornament, motyw firany z wzorami. Kolejny filar posiada następujący schemat: imitacja głowicy, ap. Kleofas, włk. męcz. Merkury, ornament, św. Hermogen Moskiewski, ornament, poniżej znajduje się ikonostas i ściana diakonikonu. Kolejne przeszło, od dołu ograniczone jest panamarką, posiada następujący schemat: prorok Amos, scena połknięcia proroka Jonasza przez wielką rybę (obok trzy okna przedzielone ornamentami roślinnymi oraz namalowanym świecznikiem), ornament, ukazanie się Zmartwychwstałego Jezusa uczniom w drodze do Emaus, ornament. Przy omówieniu ściany południowej należy wspomnieć o fresku przylegającym do niej od schodu, namalowany jest on na ścianie diakonikonu, tuż pod ikonostasem, fresk przedstawia scenę cudu Archanioła Michała w Kolosach.

Ściana zachodnia cerkwi (schemat nr. 1, 3) podzielona została na dwie widoczne części, każda po trzy przeszła. Część górna znajduje się nad emporą, druga, dolna część stanowi zewnętrzną ścianę przedsionka

⁵ Od zachodu do wschodu.

⁶ Przesła opisywane są od zachodu do wschodu, z góry do dołu.

od strony nawy głównej. Schemat ikonograficzny przęsła części górnej podzielony został na cztery poziomy. Pierwsze przęsło⁷ posiada następujący schemat: prorok Zachariasz, po lewej prorok Mojżesz na Synaju, po prawej ofiara Abła (sceny te przedzielone są oknem), ornament, trzy okręgi świętych: męcz. Zuzanna, świętobliwa Dominika, męcz. Ała; ornament, imitacja firan. Filar dzielący przęsła posiada następujący schemat: imitacja głowicy, ap. Ananiasz, męcz. Chryzant, ornament, świętobliwy Sergiusz Wałamski, ornament, imitacja kamienia. Kolejne przęsło posiada następujący schemat: Święta Trójca jako aniołowie, po lewej praojciec Abraham, po prawej pramatka Sara (przedzieleni są trzema oknami, pomiędzy nimi ornamenty), ornament, cztery okręgi świętych: mniszka męcz. Eugenia, prawowierna Glafira, świętobliwa Atanazja, męcz. Chrystoduła; ornament, imitacja firany. Kolejny filar posiada następujący schemat: imitacja głowicy, ap. Prochor, męcz. Daria, ornament, świętobliwy German Wałamski, ornament, imitacja kamienia. Ostatnie przęsło posiada następujący schemat: prorok Habakuk, po lewej scena ofiarowania Izaaka przez Abrahama, po prawej walka praojca Jakuba z aniołem (sceny te przedzielone są oknem), ornament, trzy okręgi świętych: męcz. Agrypina, św. równ. ap. Tekla, świętobliwa Emilia; ornament, imitacja firan.

Pierwsze przęsło dolnej części ściany zachodniej przedstawia narodzenie Bogurodzicy, poniżej znajdują się dwa pasy odmiennych ornamentów i przejście do przedsionka bocznego, u samego dołu widnieją imitacje firan. Filar przecinający przęsła posiada od dołu schemat: imitacja firany, ornament, św. Aleksander Świrski, św. Jan Kronsztadzki, ornament; powyżej filar nie jest ograniczony żadną ścianą i udekorowany jest z każdej strony (schemat 1, f). Filar prezentuje następujący schemat⁸:

- ściana zachodnia: św. Filaret Moskiewski, męcz. Aleksandra, ap. Agabus;
- ściana północna: św. Jerzy Nikomedyjski, męcz. Sebastian, ap. Frotunat;
- ściana wschodnia: św. Sawwacjusz Sołowiecki, męcz. Nikita, ap. Achaik;
- ściana południowa: św. Sofroniusz Jerozolimski, męcz. Jan rycerz, ap. Kwadratus.

Filar zwieńczony jest imitacją głowicy.

Drugie przęsło dolnej części ściany zachodniej przedstawia Zaśnięcie Bogurodzicy, scena jest nieco zniekształcona, bo jej górna część wysunięta jest na wskutek powiększenia przestrzeni chóralnej; pod sceną znajdziemy dwa pasy ornamentów i imitacje firan u dołu. Filar dzielący przęsła od dołu posiada imitacje firany, wyżej ornament, nad nim św. Hioba Poczajewskiego, wyżej św. Jan Kormiański, ornament; powyżej filar nie jest ograniczony żadną ścianą i udekorowany jest z każdej strony (schemat 1, e). Filar prezentuje następujący schemat⁹:

- ściana zachodnia: św. Hiob Moskiewski, męcz. Cyryl, ap. Herodion;
- ściana północna: św. Anatoliusz Konstantynopolitański, męcz. Julita, ap. Nikanor;
- ściana wschodnia: św. Zosim Sołowiecki, wlk. męcz. Pantelejmon, ap. Hermes;
- ściana południowa: św. German Konstantynopolitański, męcz. Bazyliśa, ap. Tymon.

Filar zwieńczony jest imitacją głowicy.

Ostatnie przęsło przedstawia scenę wprowadzenia do świątyni Najświętszej Marii Panny. Poniżej znajdują się dwa pasy ornamentów, w które wkomponowane są otwór do cerkiewnego jaszczczyku oraz krzyż. U dołu widnieje imitacja firan. Przęsła boczne zwieńczone są ornamentem geometrycznym.

Pośrodku świątyni stoją dwa filary, niepozornie dzielą cerkiew na trzy nawy. Filar północny (schemat nr. 1, c) posiada następujący schemat¹⁰:

- ściana Zachodnia: św. Lew z Optiny, męcz. Sawa, ornament, św. Jan Jałmuznik, męcz. Agata, ap. Andronik;
- ściana północna: św. Warsonofiusz z Optiny, męcz. Aretas, ornament, św. Andrzej z Krety, męcz. Warus, ap. Rufus;
- ściana wschodnia: Seraf, wlk. męcz. Eustachy, ornament, św. Błażej, męcz. Małgorzata Antiochijska, ap. Apollos;
- ściana południowa: św. Anatol z Optiny, wlk. męcz. Tyron, ornament, Św Bazyli Wielki, męcz. Nestor, ap. Parmenas.

Filar z każdej strony zwieńczony jest imitacją głowicy, zaś przyziemie ozdabiają namalowane firany.

Filar południowy (schemat 1, d) posiada następujący schemat¹¹:

⁷ Przęsła opisywane są od południa do północy, z góry do dołu.

⁸ Filar opisywany jest od zachodniej do południowej ściany, od dołu do góry.

⁹ Filar opisywana jest od dołu do góry.

¹⁰ Opisywane postacie są od dołu do góry.

¹¹ Postacie opisywane są od dołu do góry.

- ściana zachodnia: św. Józef z Optiny, męcz. Mina, ornament, św. Marek, męcz. Guriasz z Edessy, ap. Tomasz;
- ściana północna: św. Makary z Optiny, męcz. Longin, ornament, św. Tichon, męcz. Samon, ap. Arystobul;
- ściana wschodnia: seraf, włk. męcz. Prokopiusz, ornament, św. Antypas z Pergamonu, męcz. Awiw, ap. Tychik;
- ściana południowa: św. Ambroży z Optiny, męcz. Andrzej, ornament, św. Ambrozym, męcz. Justyna, ap. Urban.

Filar z każdej strony zwieńczony jest imitacją głowicy, zaś przyziemie ozdabiają namalowane firany.

Na pograniczu Nawy głównej i prezbiterium znajdują się dwa filary, które przecina ikonostas oraz u dołu ograniczony jest ścianami prezbiterium czy diakonikonu. Filar północny (schemat 1, a) posiada następujący schemat¹²:

- ściana zachodnia: ap. Tadeusz, męcz. Laur, św. Eutychiusz, okrąg z krzyżem, poniżej ściana ryznicy;
- ściana północna: ap. Szymon Zelota, męcz. Bakchus, św. Tarazjusz, poniżej freski prezbiterium;
- ściana wschodnia: ap. Jakub Alfeusz, męcz. Sergiusz, archanioł Gabriel, św. Symeon Sylita, św. Mikołaj Cudotwórca;
- ściana południowa: ap. Filip, męcz. Flor, św. Mocjusz, poniżej imitacja zasłony jako część miejsca relikwii, poniżej świątobliwy Hilarion Wielki.

Filar zwieńczony jest imitacją głowicy.

Kolejny, południowy filar schemat 1, b) posiada następujący schemat¹³:

Ściana zachodnia: ap. Jakub Zebedeusz, męcz. Eufemia, św. Melecjusz, okrąg z krzyżem, poniżej ściana diakonikonu;

- ściana północna: ap. Bartłomiej, prawowierny ks. Gleb, św. Metody, poniżej diakonikon;
- ściana wschodnia: ap. Andrzej, prawowierny ks. Borys, Bogurodzica, św. Daniel Stylita, hieromęcz. Klemens;
- ściana południowa: ap. Mateusz, męcz. Charytyna, św. Teodor, freski prezbiterium.

Filar zwieńczony jest imitacją głowicy.

Ściana Wschodnia (schemat 1, 4) posiada 3 przęsła, z czego środkowe jest ścianą zamykającą prezbiterium, przez co posiada ono wyjątkowy schemat ikonograficzny. Pierwsze, północne przęsło zwieńczone jest wizerunkiem proroka Salomona, poniżej po lewej widzimy Krzew Gorejący i Mojżesza, a po prawej Zwiastowanie św. Anny (pośrodku przedzielone są oknem), poniżej pas ornamentów pod którym znajduje się scena objawienia się Chrystusa ap. Tomaszowi. Pod znajduje się strop ryznicy. Filar dzielący przęsła od góry posiada imitację głowicy niżej świątobliwą Elżbietę, włk. męcz. Artemiusza, ornament, św. Piotra Moskiewskiego oraz krzyż w okręgu, poniżej ściana ryznicy. Po drugiej stronie, trzecie przęsło zwieńczone jest prorokiem Dawidem, poniżej po lewej zwiastowanie św. Joakimowi, po prawej Drabina Jakuba (pośrodku przedzielone są oknem), poniżej pas ornamentów, pod zmartwychwstanie – objawienie się Chrystusa swojej Matce i Marii Magdalenie, odnalezienie pustego grobu. Pod znajduje się strop diakonikonu. Filar dzielący trzecie przęsło od centralnego posiada następujący schemat: imitacja głowicy, prorok Zachariasz, męcz. Irena, ornament, św. Aleksy Moskiewski, Chrystogram w okręgu, poniżej ściana diakonikonu.

Główne przęsło od góry zwieńczone jest okręgiem z Bogurodzicą rozpościerającą ręce (typ Wielka Panagija) (Charkiewicz, 2014, s. 111), nad nią widnieje napis: Tobą raduje się, pełna łaski, wszelkie stworzenie. Poniżej widzimy scenę Mistycznej wieczerzy i ustanowienie Eucharystii, pod sceną napis wraz z pasem ornamentów: przyjdźcie i jedzcie oto ciało moje, pijcie z niej (czaszy) wszyscy oto jest krew moja, nowego przymierza. Poniżej napisu znajdują się dwa pasy z czterema świętymi: Św. Spiridon, św. Dionizy, św. Jakub, św. Grzegorz z Nyssy; pod nimi św. Grzegorz Palamas, św. Jan Złotousty, tron z ewangelią, św. Bazyli Wielki, św. Grzegorz Wielki. U dołu przęsła zobaczymy przeplatane na zmianę imitacje marmuru oraz porfiru.

W samym prezbiterium (schemat 1, C) ściany odgraniczające diakonikon oraz ryznicę, posiadają własne schematy ikonograficzne. Ściana północna przedstawia od lewej anioła w szatach diakońskich, poniżej dwa pasy ornamentów, w centrum znajdują się drzwi do ryznicy a nad nimi wizerunek św. Wawrzyńca, obok scena nie płacz nade mną matko, ukazująca Bogurodzicę chowającą syna do grobu, w tle widzimy krzyż¹⁴.

¹² Postacie opisywane są od góry do dołu.

¹³ Postacie opisywane są od góry do dołu.

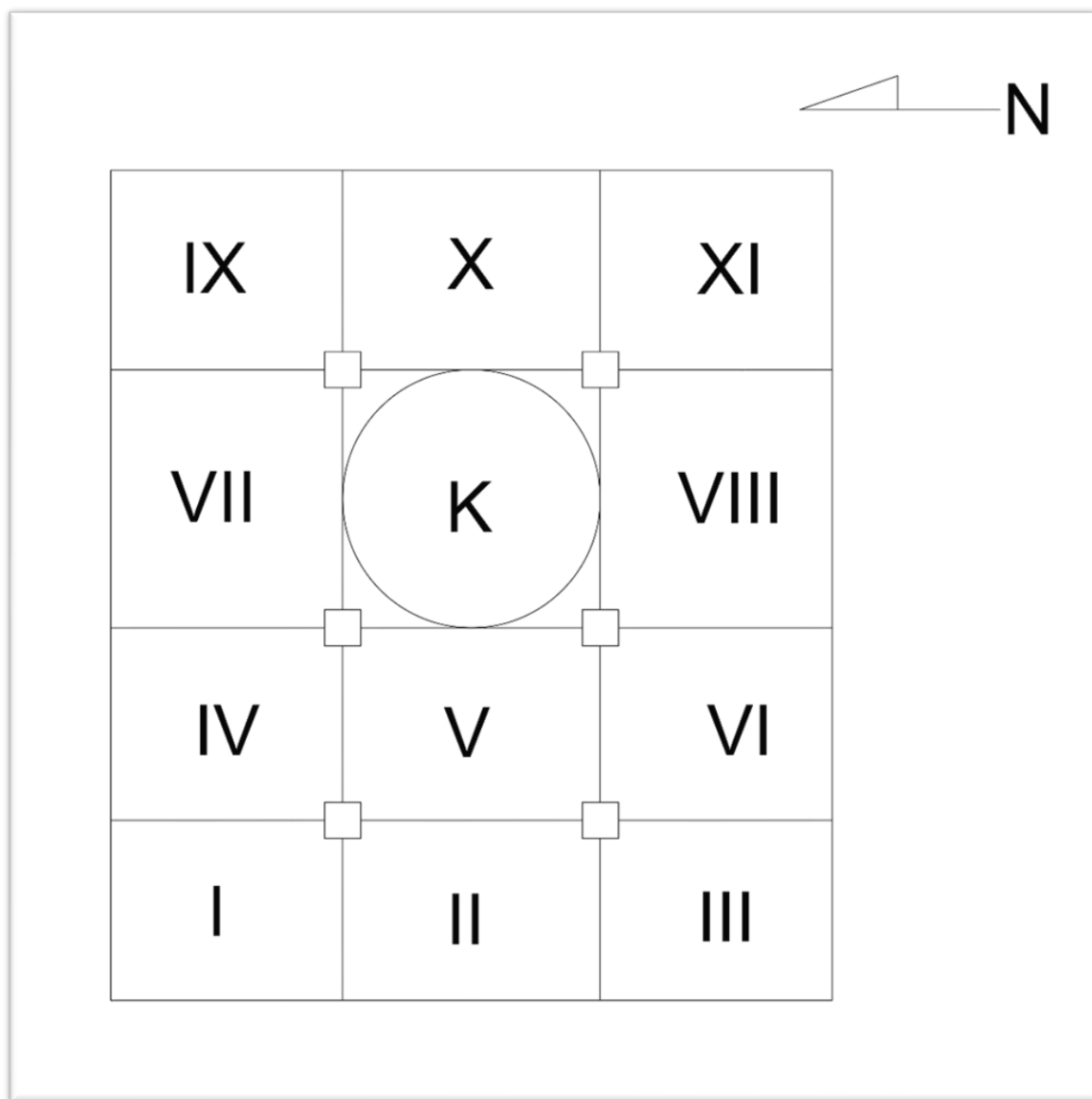
¹⁴ Należy dodać, że w tym miejscu stoi żertwiennik.

Pod sceną zrobiono dwa pasy ornamentów. Po drugiej, południowej, stronie znajduje się podobny schemat. Od prawej anioł w szatach diakańskich, poniżej dwa pasy ornamentów, w centrum znajdują się drzwi do diakonikonu, a nad nimi św. Stefan, obok scena modlitwy Pana w ogrójcu, pod dwa pasy ornamentów.

Sklepienie i kopuła

Cerkiew posiada jedenaście sklepień krzyżowych, każde posiada po cztery przedstawienia świętych. Święci namalowani są w okręgach połączonymi ornamentami, przez co układają się na wzór krzyża. Łuki między sklepieniami udekorowane są ornamentami, a pośrodku znajduje się anioł albo krzyż. W celu ułatwienia orientacji w cerkwi, opisów poszczególnych sklepień będziemy się posługiwać następującym schematem:

Rys. 2. Schemat 2., opracowanie własne

Schemat sklepienia I¹⁵: męcz. Ludmiła Czeska, św. Angelina Serbska, św. równ. ap. Nina, świętobliwa Febronia Muromska.

Schemat sklepienia II: świętobliwy Jan Damasceński, św. Roman Melodos, św. Kosma z Majumy, św. Efrem Syryjczyk.

Schemat sklepienia III: prawowierny Wsiewołod Pskowski, świętobliwy Piotr Muromski, prawowierny Aleksander Newski, św. Wacław Czeski.

¹⁵ Numery sklepień zaczerpnięte są z schematu nr 2; wszystkie postacie wymieniane będą od południa do zachodu, z perspektywy człowieka patrzącego w górę.

Schemat sklepienia IV: świętobliwa Wassa Pskowo-pieczerska, świętobliwa męcz. Anastazja, świętobliwa Eufrozyna Połocka, świętobliwa Ksenia Rzymska.

Schemat sklepienia V: świętobliwy Korneliusz Pskowo-pieczerski, świętobliwy Teodozjusz Pieczerski, świętobliwy Jonasz Pskowo-pieczerski, świętobliwy Antoni Pieczerski.

Schemat sklepienia VI: świętobliwy Onufry Wielki, świętobliwy Sawa Uświęcony, świętobliwy Pachomiusz Wielki, św. Antonii Wielki.

Schemat sklepienia VII: wlk. męcz. Paraskiewa, męcz. Juliana, wlk. męcz. Katarzyna, wlk. męcz. Barbara.

Schemat sklepienia VIII: męcz. Miron, wlk. męcz. Dymitr z Tesalonik, wlk. męcz. Teodor Stratelates, wlk. męcz. Jerzy Zwycięzca.

Schemat sklepienia IX: św. Sawa Serbski, św. Grzegorz Armeński, św. Klemens Ochrydzki, św. Michał Kijowski.

Sklepienie X znajduje się nad prezbiterium, przez co posiada wyjątkowe rozłożenie wizerunków świętych, aby podkreślić ważność tego miejsca. Święci nie są przedstawieni w okręgach, ale w podkowiastych kształtach, które przylegają do krawędzi sklepienia. Przestrzenie między postaciami świętych wypełnione są ornamentami, a w centrum znajduje się krzyż z wkomponowany w arabeskowy ornament. Schemat sklepienia: Ewangelista Mateusz, Ewangelista Marek, Ewangelista Jan, Ewangelista Łukasz.

Schemat Sklepienia XI: św. Ignacy Teofor, św. Polikarp z Smyrny, św. Łazarz z Betanii, św. Cyryl Aleksandryjski.

Kopuła cerkwi (na schemacie nr 2, K) zbudowana jest na bębnie z oknami, które zapewniają doświetlenie. Bęben osadzony jest na czterech pendentywach, namalowane na nich są w okręgach symbole czterech ewangelistów: Anioł (północny-wschód), Orzeł (południowy wschód), Lew (północny-zachód), Byk (południowy zachód). Okręgi naokoło przyozdobione są ornamentami, zaś bezpośrednio nad nimi znajdują się skróty imion ewangelistów. Bęben zaczyna się pasem ornamentów, nad nim widzimy, patrząc na wschód, Chrystusa Pantokratora, otoczonego z dwóch stron przez świętych. Od strony północnej są to: Bogurodzica, ap. Piotr, równ. ap. ks. Olga; od południowej strony są to: św. Jan Chrzciel, ap. Paweł, równ. ap. ks. Włodzimierz; naprzeciwko Chrystusa są równ. ap. ces. Konstantyn i Helena trzymający Krzyż. Nad Chrystusem Pantokratozem, w kolejnym paśmie bębna, znajduje się tron z ewangelią. Od strony północnej przedstawieni zostali: prorok Melchizedek, praojciec Jesse¹⁶; od południowej strony: prorok Samuel, praojciec Noe¹⁷. Po zachodniej stronie, naprzeciwko tronu z ewangelią widnieje praojciec Adam. Bęben wieńczy rząd aniołów w okręgach z Chrystusem Emanuelem pośrodku (na wschodzie). Spód kopuły przyozdobiony jest krzyżem z inicjałami Chrystusa (Jezus Chrystus Zwycięzca).

Wnioski końcowe

Schemat ikonograficzny cerkwi pw. męcz. Gabriela jest niezwykle bogaty. Stylem odwołuje się do staroruskich dzieł, a swoim schematem łączy symbolikę poszczególnych grup świętych z konstrukcją budynku. Przykładem tego będą filary kościoła które stanowią szkielet konstrukcyjny, podtrzymujący sklepienie i trzymający konstrukcję w ryzach. U szczytu tych filarów przedstawieni są apostołowie – filary kościoła (Charkiewicz, 2009, s. 334), pod nimi umieszczono męczenników, pierwszych chrześcijańskich świętych (Charkiewicz, 2009, s. 341). Poniżej męczenników umieszczono świętych hierarchów, tych którzy walczyli z herezjami i rozłamami. Poniżej są słupnicy oraz rycerze, a pod nimi święci mnisi. Hierarchia ta nie tylko pokazuje „filary kościoła”, ale nawiązuje do chronologii wyłaniania się typów świętych w historii chrześcijaństwa. Wyjątek od tej reguły stanowią filary przylegające do środkowego przesła ściany wschodniej – prezbiterium, tutaj apostołowie zostali zamienieni na rodziców Jana Chrzciela, drugim wyjątkiem są filary przy ikonostasie (schemat 1, a oraz b), tutaj święci hierarchowie, zamienieni zostali na Bogurodzice i archanioła Gabriela. W ścianach konstrukcyjnych zauważyć również możemy chronologiczne ułożenie fresków, od starych dzieł do najnowszych: ścianę zaczynają prorocy, przechodząc przez sceny starotestamentowe, nowotestamentowe i kończąc na świętych po Chrystusie. Podobny schemat prezentuje bęben kopuły, od stworzenia istot bezcielesnych, przez stary testament, aż po nowy. W prezbiterium, zgodnie z tradycją widzimy przedstawienia świętych biskupów, a nad nimi Matkę Boską Wielką Panagiję. Wyjątek od reguły stanowi ściana zachodnia, która nie przedstawia sądu ostatecznego, a w dużej mierze sceny z życia Bogurodzicy. Sądu ostatecznego nie znajdziemy też w przedsionku, który ikonograficznie, ale także przez teksty zawarte

¹⁶ Przedstawienia świętych są przedzielone oknem.

¹⁷ Przedstawienia świętych są przedzielone oknem.

na freskach przypomina o wielkości Boga jak i o jego miłosierdziu, wspomniana jest również Bogurodzica i jej orędownictwo nad rodzajem ludzkim. Całości kompozycji dopełniają sklepienia, każde z inną grupą świętych, dzięki czemu kościół ziemski - wierni modlący się w cerkwi mogą bardziej doświadczyć kościoła niebiańskiego (który niewidzialnie modli się razem z nimi) (Charkiewicz, 2009, s. 380), patrząc w górę na rzesze przeróżnych świętych, dających przykład życia dla Chrystusa na przestrzeni wielu lat.

Bibliografia

- Charkiewicz, J. (2009). *Typologia świętych w Kościele prawosławnym: próba systematyki*. *Elpis*, (11), 323-380. <https://doi.org/10.15290/elpis.2009.11.18>.
- Charkiewicz, J. (2012). *Akatyst życie i męczeństwo świętego Gabriela Zabłudowskiego*. Białystok: Prawosławna Parafia św. Mikołaja Cudotwórcy w Białymstoku.
- Charkiewicz, J. (2014). *Tobą raduje się całe stworzenie*. Warszawa: Warszawska Metropolia Prawosławna.
- Chasoslov. Chas pervyj (Часослов. Час первый.) [online] <https://azbyka.ru/bogoslužhenie/cu/chas-pervyj/>, [02.06.2024].
- Kanonnik. Akafist Prechistoj Vladychice nashej Bogorodice (Канонник. Акафист Пречистой Владычице нашей Богородице). [online] <https://azbyka.ru/bogoslužhenie/akafist-prechistoj-vladychiche-nashej-bogorodice/>, [02.06.2024].
- Kniga proroka Isaii (Книга пророка Исаии) [online] http://www.my-bible.info/biblio/bib_tsek/pr_isaija.html, [02.06.2024].
- Klasztor Żeński Narodzenia N.M.P. w Zwierkach. [online] <http://orthodox.bialystok.pl/monastery/>, [29.05.2024].
- Oktoih, glasy 5-8 (Октоих, гласы 5-8) [online] <https://www.alexsem.org/libcs/reader/service/octoechos58/9/>, [02.06.2024]
- Przyczyna, W., Czarnecka, K., Ławreszuk, M. (red.). (2022). *Słownik polskiej terminologii prawosławnej*. Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.